

OSMRTNICA

OB SMRTI ALOJZA KRAIGHERJA

Dne 4. decembra 1894 je v dopisno knjigo dijaške Zadruge zapisal njen tajnik Dragotin Kette med drugim tole: »Ker smo se sedaj oprostili elementov, ki niso mogli dihati v našem zraku... bilo bi treba, da se sprejme v društvo nekaj takih članov, ki bi napolnjeni z naprednjaškim duhom neprisiljeni delovali za njeno blagostanje in prospeh, podpirajoč jo z denarji in dobrimi spisi. To — mislim — se sme pričakovati od mojega sošolca Kraigherja, katerega rodovina bi že jamčila za njegovo rabljivost, ko bi samega ne poznali.« Zadrugžani so soglašali s Kettejevim predlogom in Alojz Kraigher je postal član Zadruge.

Približno tri leta kasneje je Oton Župančič poročal z Dunaja Cankarju na Vrhniko o razmerah v literarnem klubu akademskega društva Slovenija ter omenil med ljudmi, ki razumejo literaturo, tudi Alojza Kraigherja. To svoje mnenje je pesnik v pismu z dne 4. januarja 1898 istemu prijatelju ponovil in dostavil: »Tu je Kraigher, fin dečko, ki piše krasno prozo. Vesel ga bodeš, ko ga poznaš, kakor sem ga vesel jaz... In v njem ni niti malo filistra — bodeš videl.«

Kettejev predlog in Župančičevi izjavi nam pripovedujejo, kako je Alojz Kraigher stopil v krog slovenske moderne. Znano je, da se je kasneje najbolj zbližal z Ivanom Cankarjem; objavljeni, pa tudi še neobjavljeni dokumenti pa pričajo, kako zvest prijatelj je znal biti temu nemirnemu in nesrečnemu romarju, kako mu je znal priskočiti na pomoč, ne da bi zaradi izkazanih, a nepovrnjenih uslug legla med njiju senca nezaupanja in nesporazuma.

Kraigher je bil sam prepričan, da je Cankar med svojimi sodobniki Gavrižankar, a kljub temu in kljub vsemu prijateljstvu si kot pisatelj ni izbral iste poti, za katero se je bil odločil Ivan Cankar. Čas in prostor, kjer je dorasčal novi rod slovenske inteligence, novi rod slovenskih pesnikov in pisateljev, sta odpirala mlademu človeku namreč dve različni in tako rekoč nasprotujoči si možnosti. Cankar je šel skupno z Župančičem. Murnom in deloma Kettejem preko tako imenovane dekadence v simbolizem. Alojz Kraigher pa v naturalizem.

Naturalizem ima pri nas slabo ime in nizko veljavo — in ko imenujem pisatelja Kraigherja skupno z naturalizmom, je treba pojasniti nekaj posebnih oporanj in opozoriti na nekaj dejstev, da bi bili lahko pokojniku kar se da pravični in bi hkrati morda dognali tisto pravdo, ki jo je sam vodil, vse odkar so ga proglasili za naturalista. V poudarjanju Kraigherjevega naturalizma in v oznakah nekaterih značilnosti njegovega pisanja je bilo pogosto marsikaj tendencioznega in marsikaj je bilo zapisanega brez ozira na stvarna dejstva.

Kakor sleherno literarno idejno gibanje je tudi naturalizem ranljiv, saj ni takega gibanja, ni take literarne šole, ki bi bila popolna, vseobsežna in enkrat za vselej veljavna. Res je sicer tista glavna in edino pomembna proвина, ki daje vsemu literarnemu dogajanju cilj in smisel in ki ji pravimo umetnost, v bistvu vedno sama sebi enaka — pojavlja pa se lahko samo v obliki konkretnih umotvorov, ki nastajajo v okviru točno določenih idejnih in literarnih tokov. Toda čas in razvoj odkrivata polagoma v vsakem izmed teh tokov

njegovo notranjo protislovnost in njegovo notranjo nezadostnost, tako da mora navsezadnje sleherni izmed njih prepustiti svoje mesto novim težnjam, idejam in literarnim programom. Vendar pa ta načelna notranja problematičnost naturalizma še ne more biti opravičilo za apriorno in vsesplošno zanikanje tega gibanja, saj nujni razkroj literarne smeri v njeni zadnji fazi še ni podlaga za trditve o njeni apriorni nerodovitnosti in zgrešenosti.

Pri nas pa je bila vsa zadeva z naturalizmom še nekoliko bolj zapletena. Ponesrečili so se namreč že prvi naturalistični poskusi. Bili so sicer družabno zelo razburljivi, vendar umetniško neučinkoviti, neboljeni, da, celo zanikrni. Komaj se je pojavil, se je naturalizem pri nas tudi že razblinil in funkcijo, ki jo je ta literarna smer opravljala v Evropi, je prevzela v veliki meri naša moderna in še posebej Ivan Cankar. Zazdalo se je, kakor da se je hotela z naturalizmom pri nas uveljaviti v bistou nezdrava, napačna in umetniško povsem neučinkovita ideja — in kdor je še izrekel besedo naturalizem, je napravil pri tem primerno grimaso, izražajočo nezaupanje, pomilovanje pa tudi zaničevanje in odpor.

Vendar pa vprašanje naturalizma pri nas kljub vsemu še ni bilo rešeno, saj moderna in Cankar nista mogla izčrpati vseh tistih načelnih in umetniških problemov, zaradi katerih je naturalizem nastal. Naturalizem je bil nujno in logično nadaljevanje Balzacovega, Stendhalovega, Flaubertovega realizma, ki je za razliko od romantike postavil človeka v svet realnih družbenih sil in ustanov. Pozornost naturalista je obrnjena na družbo in politiko, na človeka v družbi, ukvarja se z zakonitostmi družbe in človekovega ravnanja, razmišlja o izrazito socialnih zadevah, razkriva družbene krivice in postaja družbeno borben, bodisi da se zavestno postavlja na stran zatiranih razredov in plasti, bodisi da razkriva notranjo laž in hinavščino ustaljenih in nedotakljivih ustanov. Ustroj naturalističnega odnosa do sveta pa je tak, da je za njegovo umetniško rast in za njegovo etično resnobo ta družbena usmerjenost bistveno pomembna in nepogrešljiva. Brž ko izgubi stik s tem svojim izhodiščem, se njegova notranja podoba spachi: preostane mu samo še človek kot klinični primer ali pa kot zgolj nagonsko bitje in naturalistično pisanje postaja vedno bolj »frivolno« ter se spreminja v trenutno družabno atrakcijo. In ravno to se je zgodilo pri nas — naša naturalistična epizoda v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja je bila brez žive in močne družbene ideje, zato tudi brez etične resnobe in moralnega jedra. Posledice so znane in naši prvi naturalistični teksti so njihov nerazoeseljivi memento.

Brž ko pa se je naturalizem vrnil k svojemu pravemu izvoru in našel zopet svojo družbeno idejo, je lahko ponovno zaživel kot pravo literarno gibanje z upanjem na pomembno umetniško afirmacijo. In prav to je storil Alojz Kraigher s svojim Kontrolorjem Škrobarjem. Ni slučaj, da se je avtor vedno branil pred trditvijo, češ da je to delo predvsem erotični roman, in nenehno zatrjeval, da je to delo nastalo kot obsodba družbenih in političnih razmer na Štajerskem. Ravno zaradi svoje družbene ideje in osti je ta roman ukinjal tisto nezdravo družabno razburljivost, ki je bila zanesljiv znak notranje nepomembnosti naših prvih naturalističnih besedil. Spričo svoje družbene ideje in borbenosti pa je bil Kraigher seveda bližji Cankarju nego zastopnikom našega zgodnjega naturalizma in zato je razumljivo, da se je vedno upiral, ko so njegovo literarno delo uvrščali v rubriko naturalizma.

Po polomu naših prvih naturalističnih poskusov in po ostri Cankarjevi idejno etični intervenciji v literaturi, v kulturnem in družbenem žioljenju, je torej Kraigher oživil naturalizem in mu dal pomembne nove spodbude. To je bilo za razvoj naše književnosti in še posebej naše proze zelo važno. Ne smemo namreč prezreti, da je Cankar s svojim delom in vzgledom zaviral razvoj našega realističnega pripovedništva, ki se pričinja z Levstikovim Martinom Krpanom. Cankar je ustvarjal docela nov tip proze. O njeni umetniški vrednosti sicer ne moremo dvomiti, vendar pa je tak instrument odkrivanja stvarnosti in oblikovanja žioljenja, da sama na sebi ne more izpolniti vseh funkcij proze, zlasti pa ne vseh funkcij epike.

Dejstvo, da je Kraigher ob Cankarju in njegovih epigonih vzdrževal in obnavljal tradicijo realizma in naturalizma ter tako ustvarjal pogoje za obnovo našega pripovedništva v tridesetih letih, ni neznano. Vendar pri tem dejstvu ni šlo zgolj samo za mehanično ponovitev, ni šlo zgolj za prevzem določenih pripovednih in ustvarjalnih postopkov iz območja realizma in naturalizma, šlo je za neprimerno več: za nov odnos, za novo idejo. Brez tega ne bi mogel Kraigher prevzeti niti naturalistične dramske niti pripovedne tehnike.

Ko je pisal Lojz Kraigher svojo Školjko in kasneje Kontrolorja Škrobarja, je še o marsikaterih temeljnih zadevah mislil drugače kot Ivan Cankar. O teh razlikah govori korespondenca, ki se je v letu 1910 spletala med obema prijateljskima. Vendar pa velja razmerje med Cankarjem in Kraigherjem mutatis mutandis lahko za primer, kakšno je bilo razmerje med Cankarjem in najbolj naprednim delom takratne slovenske inteligence sploh. S Cankarjevo smrtjo je izgubilo slovensko izobraženstvo svojega najbolj bistrovidnega in revolucionarnega predstavnika. Šele v prvi svetovni vojni, zlasti pa v novi državi se sprožijo procesi, zaradi katerih postaja Cankarjevo idejno izročilo vedno bolj živo in zajema vedno večji krog. V vseh teh procesih in spremembah je bil udeležen tudi Alojz Kraigher in je v njih intenzivno sodeloval, sodeloval skupno z nekaterimi možmi, ki so tvorili posebno skupino ali bolje rečeno posebno plast naše inteligence in ki so zapustili v naši kulturi nezafajljive sledove.

Ni mogoče, da bi navedel vsa dela teh mož, opisal podrobno njih notranji razvoj ter omenil vse njihove pobude. Bili so to najprej pravi Cankarjevi sodobniki, njim so se pridruževali mlajši in slednjič tudi tisti, ki so se začeli uveljavljati šele po letu 1918. Tisti del njihove biografije pa, ki spada v čas stare Jugoslavije, se prične z avtonomistično izjavo, zaključuje pa se s snovanjem Slovenske kulturne matice tik pred aprilom 1941 in s sodelovanjem v narodnoosvobodilni borbi. Bili so to zanesljivi in temeljiti delavci na svojem strokovnem področju, prevečala jih je iskrena skrb za naš narodni obstoj, odlikoval jih je izrazit socialni čut in prežarjala jih je dosledna demokratična misel. Marsikdo izmed njih je že zgodaj prišel do marksističnih in komunističnih koncepcij, a vsi so bili dosledni nasprotniki metafizične špekulacije, idealističnih konstrukcij in lepoumnih fraz. Od skeptičnega odnosa do nove države so se razvijali v dosledno opozicionalnost, nekateri med njimi pa so našli tudi živ stik z delavskim gibanjem, komunistično partijo in revolucionarno akcijo. Sodelovanje v narodnoosvobodilni borbi jim je pomenilo samo ob sebi umevno nujnost, ki so jo sprejeli brez oklepanja — in zato so se udeležili boja proti okupatorju večinoma kot navadni, disciplinirani borci.

Morda večine teh mož ne odlikujeta zunanji blesk in visokomernost, med njimi so bili skromni in tihi delavci, in včasih se zazdi, da je čas nekako za-

brisal spomin nanje. Vendar pa so spričo svoje doslednosti in poštenosti in zaradi tega, ker se je v njih revolucionarna misel organsko družila z visoko kulturno kvaliteto, pomenili v tedanjem kulturnem življenju živo vest in hkrati uveljavili mnogo vrednot, brez katerih bi bilo naše današnje kulturno dogajanje v marsičem okrnjeno.

V tem krogu je živel tudi Alojz Kraigher. Bil je med njegovimi najbolj revolucionarnimi predstavniki — in njegova kandidatura leta 1938 je bila samo zunanji znak tega dejstva.

Za Alojzom Kraigherjem ne ostaja samo spomin na Cankarjevega prijatelja, ostaja tudi spomin na pisatelja, ki je s pomembno inovacijo posegel v našo literaturo, in spomin na lik naprednega, revolucionarnega slovenskega intelektualca, kateremu moramo biti za marsikaj hvaležni in od katerega bi želeli marsikaj oživiti in ohraniti.

Dušan Pirjevec

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

TRI FAZE REŠEVANJA TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA

(Nadaljevanje)

7. Postdamska konferenca (od 17. julija do 2. avgusta 1945), ki je bila zadnji (tretji) sestanek najvišjih predstavnikov ZDA, SZ in Velike Britanije, je sicer nekolikanj utrdila zrahljano zavezništvo, zlasti, ker so se sorazmerno popravili odnosi med SZ in ZDA, ki so si zelo prizadevale zagotoviti sodelovanje SZ v vojni proti Japonski. Takratni ameriški predsednik Truman piše (op. cit., str. 421), »da je bil s tem (ko je SZ obljubila, da bo začela vojno proti Japonski — op. pisca) najneposrednejši smoter njegovega potovanja v Potsdam izpolnjen.« Toda tisti del sporočila, ki govori o ravni sodelovanja med tremi zmagovitimi velesilami, je bil v primerjavi z ustreznim odstavkom jaltskega sporočila opazno manj optimističen. Ugotovitev o »enotnosti ciljev in akcije« (jaltska konferenca) je v potsdamskem sporočilu zamenjalo »prepričanje, da bodo tri velesile zagotovile skupno z ostalimi Združenimi narodi ustvaritev pravičnega in trajnega miru.« »Konferenca se je končala«, vrednoti takratni ameriški zunanji minister Byrnes (Carte in tavola, str. 141), »v sapici prisrčnosti. Toda ameriška delegacija, ki se je vračala domov, je imela manj zaupanja kakor tista, ki je odpotovala iz Jalte.« Churchill je bil bolj kategoričen (op. cit., str. 378), zanj se je zadnja konferenca treh končala z velikim razočaranjem. Kasnejši mednarodni dogodki so potrdili, da je bila potsdamska razvedritev v odnosih med tremi velikimi zavezniki popolnoma prehodnega pomena, kratkotrajna delna ublažitev v povojni fazi permanentnega zaostrovanja medsebojnih odnosov.

Osrednja točka razprav v Potsdamu je bilo nemško vprašanje v vseh njegovih raznoterih aspektih, vendar so na tem sestanku položili tudi temelje za pripravo mirovnih pogodb z bivšimi nemškimi sateliti. Že na prvem plenarnem zasedanju je Truman, kakor piše Churchill (op. cit., str. 361), predložil.